

Aristokrat ducha

Ján Čierny: Vladimír Clementis diplomat. I. vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 1999, 208 stran, obrazová príloha, ISBN 80-88878-59-4.

Literárne informačné centrum v Bratislave vydalo nedávno knihu historika a publicisty Jána Čierneho, DrSc., nazvanou *Vladimír Clementis diplomat*. Její autor prošel dráhou diplomata a novináře, až posléze zakotvil ve Slovenské akademii věd. Již v minulosti vyšla jeho monografie o československé zahraniční politice v letech 1941–1948 a později studie o francouzském politickém systému.

V nynější knize o Vladimíru Clementisovi, jedné z obětí politických procesů 50. let, J. Čierny shromáždil zajímavý dokumentární materiál nejen o této vzácné osobnosti slovenského vzdělance a politika, nýbrž také o době první poloviny 20. století, v níž se odehrály dvě světové války s převratnými důsledky. Českého čtenáře zaujme jak závažný a často objevný obsah recenzované knihy, tak i autorova svěží slovenština, jejíž půvab nám nikdy nebude cizí.

Na úvod své knihy Ján Čierny připomíná základní Clementisova životní data: narození v roce 1902 v rodině evangelického učitele, studia na maďarském gymnáziu ve Skalici, absolvování Právnické fakulty v Praze, působení v roli bratislavského advokáta.

Mladý Vlado se již na univerzitě sblížil se socialisticky smýšlejícími slovenskými studenty, mezi nimiž byl A. Mráz, A. Sirácky a D. Okáli. Společně s nimi později založil revue DAV, proslulou svým vlivem na ideový a politický vývoj slovenské inteligence. Sympatie k ruské revoluci jej přivedly v roce 1925 do řad KSČ. Vydal se do Ruska na cestu poznání a v roce 1930 nechyběl na mezinárodním sjezdu revolučních spisovatelů v Charkově, kde se setkal s řadou světových avantgardních osobností.

Vůči ČSR vedené T. G. Masarykem a E. Benešem zaujímal stanovisko zastávané tehdejším vedením komunistické strany, avšak jeho intelekt mu nedovolil propadnout nekritickému dogmatismu ani politickému sektářství. Nepřestal se stýkat s demokraticky smýšlejícími přáteli, a jakmile se ve 30. letech začala měnit politika KSČ, stal se propagátorem lidové fronty proti fašismu. K. Gottwald v něm viděl schopného a perspektivního politika, přestože jiní mu vyčítali „kavárský komunismus“ i manželství s „buržujkou“ L. Pátkovou, dcerou bankéře. Ta mu byla skvělou celoživotní partnerkou, o čemž autor recenzované knihy přináší přesvědčivá svědectví.

V kritickém roce 1938 svěřila komunistická strana Clementisovi misi do Velké Británie a do Francie, neboť znal světové jazyky a mohl v osobních kontaktech získávat tamní vlivné činitele pro čs. postoj vůči nacistickému Německu. V Londýně se poprvé setkal s Janem Masarykem, který byl přesvědčen o ochotě britské vlády uvolnit Hitlerovi cestu na východ proti SSSR. V Paříži se Clementis zúčastnil světové antifašistické konference, kde jako zástupce ohrožené ČSR dostal slovo jako první. Po přijetí Mnichovské dohody se s manželkou Lídou rozhodl odejít do emigrace. K. Gottwald chtěl, aby Clementis působil ve Spojených státech, ale bylo mu odepřeno americké vízum, a proto zůstal ve Francii, kam také přešel J. Šverma, V. Široký aj.

Po vypuknutí druhé světové války získali naději na porážku fašismu, ale jako komunisté byli podezřelými cizinci. Autor líčí trpký osud zejména „španěláků“ v trestaneckých táborech a obtížnou pozici vyslance Š. Osuského, jehož intervence ve prospěch deportovaných vyznívaly naprázdno. Ani Clementis neušel izolaci v táboře, odkud se dostal teprve díky přihlášení do čs. dobrovolnické armády, přesunutý po pádu Francie na britský ostrov k dalšímu táborovému soustředění. V ovzduší nejistoty a stíznosti na aroganci důstojníků tu napsal své vzpomínky *Nedokončená kronika*.

Tehdejší Clementisova situace nebyla jednoduchá. Ve vojenském táboře se angažoval v protestech vojáků jako komunist a naopak měl potíže u svých soudruhů, neboť nesouhlasil se sovětsko-německým paktem ze srpna 1939 a za chybu považoval i sovětsko-fin-

skou válkou. Na jaře roku 1940 K. Gottwald oznámil jeho vyloučení z KSČ. To mu však nebránilo zachovat si socialistické přesvědčení a stýkat se s každým čestným krajanem. Pod jménem Petr Hron promlouval do rádia BBC ke svým slovenským spoluobčanům.

V kruzích kolem E. Beneše nebylo možné přehlédnout Clementisovy výjimečné intelektuální schopnosti ani talent politika. Nestal se členem Státní rady, vyhrazené jen členům politických stran. Na přímluvu J. Masaryka a J. Stránského a přes odpor L. Feierbenda mu bylo svěřeno místo v Právní radě, kde se zabýval legislativou a poměry v armádě. Současně rozvíjel aktivitu v londýnském Klubu slovenských politiků a v diskuzním fóru čs. intelektuálů, kde vynikl přesvědčivými argumenty v otázce vztahů mezi Čechy a Slováky nebo mezi Slováky a Maďary. Střízlivě se stavěl k tehdejší vlně „panslavismu“ snícího o nové slovenské říši v čele se Sovětským svazem. Ve shodě s Benešem, Masarykem a dalšími však věřil ve významnou úlohu této velmoci a v trvalou spolupráci mezi Východem a Západem i po skončení druhé světové války.

Právě v těchto souvislostech se Clementis profiloval jako nadaný politik a diplomat, vzdělaný, nadaný osobním šarmem, trpělivý v jednání, schopný rozumného kompromisu. Toho si byl vědom E. Beneš i K. Gottwald. Clementis byl opět přijat do KSČ a v první košické vládě zaujal funkci státního tajemníka na Ministerstvu zahraničních věcí.

Důvěru ve své diplomatické vložky nový člen vlády V. Clementis nezklamal. Vedle ministra J. Masaryka nestanul nějaký „rudý komisař“, nýbrž loajální, spolehlivý a výkonný spolupracovník. Oba plně respektovali zásadní linii čs. zahraniční politiky, podporovanou všemi stranami Národní fronty. Tato linie spočívala ve vyvážených vztazích se všemi společenstvími státy z doby druhé světové války, avšak s důrazem na SSSR jako na záruku bezpečnosti vůči Německu.

J. Čierny podrobně charakterizuje poměry na Ministerstvu zahraničních věcí, které se nově formovalo. J. Masaryk, plně zaměstnaný osobními kontakty a zahraničními cestami, přenechával konkrétní řízení rezortu V. Clementisovi. Ten musel čelit komplikacím zejména v kádrovém vybavení úřadu, kam směřovaly tlaky politických stran i prezidenta. Z ústředí KSČ chodily návrhy zvláště od R. Slánského a od B. Gemindra.

Krok za krokem odhaluje autor recenzované knihy silící vliv Moskvy, odkud J. V. Stalin a V. M. Molotov prostřednictvím velvyslance V. A. Zorina v Praze „pečovali“ o podřízení čs. politiky zájmům SSSR. Zatímco Z. Fierlinger a jiní jim vycházeli vstříc, K. Gottwald se zpočátku bránil, protože si byl vědom specifických podmínek a zájmů ČSR, v čemž měl pomocníka právě v Clementisovi. Ten se obezřetně a loajálně choval jak k V. Zorinovi, tak i k americkému velvyslanci L. Steinhardtovi. V tom si dobře rozuměl s J. Masarykem, neboť oba odmítali osočování, dezinformace i lhaní. To se ovšem nezamlouvalo Stalinovi, který při návštěvě čs. delegace v Moskvě v červenci 1946 trápil Clementise připomenutím jeho „chyb“ v roce 1939, včetně jeho věznění v táborech ve Francii a ve Velké Británii, s dodatkem: „Budeme vás muset zavřít i my, abychom spojence neurazili.“ Vzpomněl si Clementis na tato slova o pět let později, když ho zatýkali?

Sovětská strana tehdy činila potíže v otázce propuštění čs. občanů zadržovaných v roce 1945 na našem území, vinila Clementise z oddalování smlouvy ČSR s Polskem (připravené Molotovem), z neochoty přijímat nároky SSSR na čs. objekty, uranové doly, zásoby potravin aj.

Recenzovaná kniha přináší mnohé detaily o otázkách v poválečném období velmi ožehavých, k nimž patřily: připojení Podkarpatské Rusi k Sovětskému svazu, odsun Němců a Maďarů, odchod sovětských a amerických vojsk z našeho území, pokus sjednat čs. smlouvu s Francií, vztahy s Jugoslávií a její odsouzení Kominformou, zmatky kolem čs. účasti na Marshallově plánu atd. Clementis se v těchto otázkách choval vždy racionálně a zvažoval výhody i rizika toho či onoho řešení, byť nemohl zabránit konečnému rozhodnutí „nejvyšších míst“ v Kremlu.

Rozdělení Evropy do dvou soupeřících táborů a zahájení studené války se do domácích poměrů promítalo postupným rozkošem v Národní frontě, neboť původní orientace na rovnováhu vztahů mezi Východem a Západem ztrácela svou mezinárodní podmíně-

nost. Panovalo zklamání a obavy, jaké důsledky pro nás bude mít změněné chování velmocí. V KSČ se formovala agresivní skupina bezvýhradných podporovatelů Stalinovy konfrontační politiky (autor recenzované knihy jmenuje Slánského, Kopeckého, Širokého, Ďuriše, Čepičku aj.), kterou ostatně rozvíjel i Západ. Střízlivě uvažující lidé, k nimž patřil i Clementis, cítili hrozbu možných zvratů. Báli se důsledků slepé poslušnosti vůči Moskvě a snažili se zachovat „důstojnou míru závislosti“. Pokud jde o Gottwalda, jenž si vážil Clementisovy serióznosti, nebyl mezinárodním vývojem nijak nadšen. J. Čierny dokládá, že se pokoušel zůstat ve vedení komunistické strany v jakési středové pozici a krajní postoje mírnit, což se ovšem brzy ukázalo jako neudržitelné.

Jak je při velmocenském soupeření obvyklé, vložily se do hry rozvědné a kontrarozvědné síly. V zemích sovětského bloku se objevili četní „poradci“, kteří sledovali chování a konání čelných představitelů, pátrali v jejich minulosti, prověřovali osobní kontakty, hodnotili politickou „věrnost“ apod. V Clementisově životě mohli najít pochybnosti o sovětské politice z let 1939–1940, jeho snahu po objektivitě při posuzování problémů, nechuť k servilitě vůči všemu, co žádala Moskva. Je nasnadě, že nemohl ujít lovcům obětí.

Nejpodstatnější část Čierného knihy líčí období Clementisovy působnosti ve funkci ministra zahraničí po smrti J. Masaryka. Stal se vůdčí postavou československé diplomacie jako kulturně vyspělý a uvážlivý intelektuál, který neměl ve slovenských politických kruzích sobě rovného. Měl i předpoklady podílet se na směřování naší společnosti k socialisticky orientované demokracii a brzdit sektářské tendence totalitního typu. Byl realistou, zdravě skeptickým a prozíravým, jenž věřil ve vítězství rozumu nad hloupostí. To o něm alespoň soudí autor recenzované knihy. Bezprostředně po únoru 1948 nebylo hned vše sovětizované a zdeformované, většina lidí byla ochotna podporovat specifickou čs. cestu k socialismu a důvěřovala v její pokračování.

Jmenování Clementise ministrem zahraničí se neobešlo bez překážek. Jako další kandidát se objevil Fierlinger, plně oddaný Moskvě, zatímco o Clementisovi se šířily pochybnosti, že není členem ÚV KSČ, že se projevil jako Benešův člověk, že je zároveň „skeptik, elegán a bača“ aj. Na přímluvu slovenských přátel se však Gottwald přiklonil ke Clementisovi, jehož kvality uznával.

V mimořádně složité situaci se nový ministr snažil zachovat a posílit mezinárodní postavení ČSR, včetně jejího členství v řadě světových organizací. Vážná událost se odehrávala v OSN, kde čs. velvyslanec J. Papánek inicioval projednávání „československé otázky“ v Radě bezpečnosti OSN, které se vleklo až do konce března 1948. Tento velvyslanec se rozhodl zůstat v emigraci, v čemž ho následovali i další čs. diplomaté. Odchody za hranice Clementis neschvaloval, ale snažil se je v některých případech pochopit, pokud nebyly provázeny skandálem jako v případě J. Papánka a později v menší míře J. Slávika. Co však odsuzoval, bylo seskupování emigrantů se záměrem rozvíjet kampaň proti Československu. Zvláště ho pobuřovaly výhrůžné dopisy, adresované J. Masarykovi s úmyslem dohnat ho k protivládním provokacím.

Ve funkci ministra zahraničí se Clementis často scházel s Benešem. O jedné schůzce, kde se hovořilo o reakci Ministerstva zahraničních věcí na emigrace diplomatů, se zachoval záznam. Beneš tehdy považoval za vhodné ujišťovat, že nepůjde proti komunistům, že neopustí republiku, že nemá v úmyslu zúčastnit se nějakého třetího odboje nebo se spolčovat proti Sovětskému svazu, což by přece znamenalo spojit se i s nepřáteli ČSR. Svěřil se mu se svým názorem, že Rusko nás ochrání a že tam dojde ke změnám.

Situace v sovětském státním vedení se ovšem i nadále vyvíjela zcela ve Stalinově režii. Propukající studená válka přiměla toto vedení obnovit praxi „zostřujícího se třídního boje“ v mezinárodních vztazích i ve vnitřní politice, a to nejen ve vlastní sféře SSSR, ale i v lidovědemokratických zemích, kde využívalo svého velmocenského vlivu. Stupňovalo nátlak na vůdce vládnoucích komunistických stran, z nichž se stávaly nástroje podpory zájmů Kremle, zatímco specifické zájmy jednotlivých států byly potlačovány a zužovány na

jediný zájem – bezpodmínečně konat to, co za vhodné a nutné v mezinárodních vztazích považuje sovětská politika. Domnívám se, že drsné působení tohoto faktu mohl autor recenzované knihy šíře rozvinout, neboť v něm tkví podstata tragédie, která vyvrcholila nejen v politických procesech a popravách, nýbrž na celá desetiletí poznamenala osudy socialismu vůbec. Československo, civilizačně a kulturně značně vyspělé, mělo po roce 1945 předpoklady úspěšně se vyvíjet k demokratické variantě socialismu. Jeho postupná sovětizace však příznivé podmínky takového vývoje podlomila a po surovém zákroku proti reformám Pražského jara 1968 je zničila.

Ale vraťme se k osobnosti V. Clementise, ministra zahraničí, jemuž připadlo buď poslušně plnit příkazy, což bylo v rozporu s jeho intelektuální kapacitou i s politickým smýšlením, anebo dříve či později padnout. Byl si tohoto rizika vědom? Ať vědomě či podvědomě, pokusil se uchovat kvalitu čs. diplomacie. To mohl dokázat jen s kvalitními lidmi. Nebylo mu však dopřáno počínat si svobodně.

Jako v jiných sférách státní správy také v oblasti mezinárodních vztahů nastal po únoru 1948 кадровý pohyb. Už jsem se zmínil o diplomatech, kteří své zastupitelské úřady opustili. V ústředí Ministerstva zahraničních věcí, kde v té době panovala nervózní atmosféra, část pracovníků vstoupila do KSČ, jiní vyčkávali, anebo byli donuceni odejít. Naopak přicházeli noví lidé, někteří sice kvalifikovaní, ale jiní nezkušení, bez potřebného vzdělání, neznalí jazyků, často i bez talentu. Clementis, zvyklý dbát dobrého chodu rezortu, nebyl nakloněn uspěchaným výměnám, mnohým zabránil, někdy se však neubráníl nátlaku z řad „jestřábů“ ve vedení komunistické strany. Když pak byl své funkce zbaven a nahradil ho Viliam Široký, dostavila se „široká“ кадровá destrukce, zprvu proti „benešovcům“, časem proti všem, kdo nechtěli slepě vykonávat pokyny, ale svědomitě myslet a pracovat, což se stalo osudným i členům KSČ, pokud nedali přednost kariéře...

Poslední stránky recenzované knihy shrnují fakta o Clementisově začlenění mezi nespolehlivé a podezřelé osobnosti. Přestože byl na IX. sjezdu KSČ v květnu 1949 zvolen členem ústředního výboru, jeho projev dogmatici kritizovali jako „málo ideologický“. Nepřestával nad ním viset Damoklův meč „chybných“ postojů v minulosti. Objevila se nová obvinění typu „nejsi dobrý, když tě chválí nepřítel“, čerpaná z uznání Clementisových kvalit v zahraničních sdělovacích prostředcích. Náhle se „přehodnocoval“ význam revue DAV, kde se prý hlásaly „nacionalistické“, ba „reakční“ názory. Spolu s Clementisem byli napadáni také G. Husák a L. Novomeský.

Za svého pobytu v New Yorku na Valném shromáždění OSN v září 1950 se Clementis dovídal o zatýkání, které postihlo zejména komunisty působící za druhé světové války na západě. Státní bezpečnost s pomocí poradců z Moskvy vyšetřovala a obviňovala stále širší okruh činitelů KSČ a státu. Přes různá varování, aby se z New Yorku nevracel a zůstal se svou ženou v USA, se Clementis rozhodl k návratu domů, a to v souladu se svým svědomím a po Gottwaldově výzvě. Stejně jako mnozí další členové KSČ netušil, co jej čeká. Koncem ledna 1951 byl zatčen, odsouzen k trestu smrti v politickém procesu s R. Slánským aj. a 3. 12. 1952 popraven. Na poslední stránce recenzované knihy najdeme děsivý text jeho úmrtního listu.

Na závěr své rozsáhlé studie o Vladimíru Clementisovi uvádí J. Čierny tři důvody, proč se tento znamenitý slovenský intelektuál dostal do „mlýna“, z něhož nebylo úniku. Vedení KSČ potřebovalo vedle „nepřátelských“ Čechů a Židů začlenit do procesu také vlivného Slováka. Ten, přestože veřejně vystupoval prosovětsky, v bilaterálních jednáních nebyl dostatečně servilní vůči Moskvě, někdy i tvrdě hájil čs. zájmy. Původní záměr StB učinit z Clementise čs. Rajka změnil Stalin svou žádostí Gottwaldovi (11. 11. 1951), aby se hlavním obviněným stal Slánský, což ovšem nijak nezmírnilo Clementisovu tragédii.

Autor končí svou zásluhou publikaci povzdechem, jaké poučení plyne z toho, že Slováci příliš „lehko“ ztráceli své nejlepší lidi – Štefánika, Clementise, Dubčeka... Nu, jsme snad my Češi na tom lépe?

Čestmír Císař